

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ ТОМАСА ГОББСА ТА ДЖОНА ЛОККА НА ДЕРЖАВНУ ВЛАДУ

Яцишин Михайло Михайлович,

доктор юридичних наук, професор,
професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-4502-9563
Researcher ID: E-1252-2019

У статті розглянуто та проаналізовано політичні концепції Т. Гоббса та Дж. Локка, визначено основні аспекти природного стану, формування та функціонування держави за Т. Гоббсом; визначено основні аспекти природного стану, формування та функціонування держави за Дж. Локком; визначено спільні та відмінні риси політичних теорій видатних філософів. У політичній філософії Т. Гоббса було розроблено ідею про внутрішню непокору, свободу совісті як «права людини і громадянина», про те, що державна влада мусить визнавати, а не просто дозволяти персональну незалежність своїх громадян, їх права діяти на власний розсуд. Концепції і поняття, які він використовував, згодом були застосовані Локком у його власній теорії. Зазначено, що Дж. Локк уперше сформулював державно-правовий ідеал буржуазного суспільства, а його вчення значною мірою вплинуло на формування юридичного знання і встановлення буржуазного конституційного правління в країнах не тільки Європи, а й Америки.

Т. Гоббс і Дж. Локк, обґрунтовуючи природу держави, брали за основу теорію «суспільного договору», що саме по собі наділяє їх філософські погляди на походження держави низкою спільних рис. Проте філософи по-різному тлумачили природний стан, зміст суспільного договору, громадський стан, і, зрештою, сам державний стан. Тож, незважаючи на спільну базисну теорію і конструкцію, вони отримують в результаті майже діаметрально протилежні державні системи. Концепція Т. Гоббса визначається багатьма дослідниками як абсолютистська, а Дж. Локка як ліберальна.

Локк є фундатором ліберально-демократичної традиції в західній політичній думці, його вплив помітний і в американській конституції, і у маніфестах часів французької революції, а пізніше - й у розвитку сучасного лібералізму, а його праці зіграли значну роль у розвитку теорій природних прав, конституціоналізму і толерантності. Гоббс зробив перше системне дослідження політичного механізму з точки зору його владної природи. Тобто, перший концептуальний аналіз природи влади, яка знаходиться в основі будь-якого політичного механізму як такого.

Зроблено висновок, що з огляду на те, як праці Томаса Гоббса і Джона Локка вплинули на розвиток сучасної західної ліберальної політичної теорії, дослідження їхніх політичних концепцій допомагає в розумінні шляху, який пройшла європейська правова думка, що є важливим для розуміння сучасних політичних процесів.

Ключові слова: держава, влада, суспільна угода, суспільний договір, держава, власність, Томас Гоббс, Джон Локк.

Yatsyshyn Mykhailo. Political and legal views of Thomas Hobbes and John Locke on state power

The article examines and analyzes the political concepts of T. Hobbes and J. Locke, defines the main aspects of the state of nature, the formation and functioning of the state according to T. Hobbes; the main aspects of the state of nature, the formation and functioning of the state according to J. Locke are defined; common and distinctive features of the political theories of prominent philosophers are examined. In the political philosophy of T. Hobbs, the idea of internal disobedience, freedom of conscience as «the rights of man and citizen» was developed, that the state government must recognize, and not just allow, the personal independence of its citizens, their right to act at their own discretion. The notions and concepts he used were later applied by Locke in his own theory. It is noted that J. Locke formulated the state-legal ideal

of bourgeois society for the first time, and his teaching had a significant impact on the formation of legal knowledge and the establishment of bourgeois constitutional government in the countries of not only Europe, but also America.

T. Hobbes and J. Locke, justifying the nature of the state, took the theory of the «social contract» as a basis, which in itself endows their philosophical views on the origin of the state with a number of common features. However, philosophers differently interpreted the state of nature, the content of the social contract, the public state, and, ultimately, the state itself. So, despite the common basic theory and construction, they end up with almost diametrically opposed state systems. The concept of T. Hobbes is defined by many researchers as absolutist, and J. Locke as liberal.

Locke is the founder of the liberal-democratic tradition in Western political thought, his influence is visible both in the American Constitution and in the manifestos of the times of the French Revolution, and later in the development of modern liberalism, and his works played a significant role in the development of theories of natural rights, constitutionalism and tolerance Hobbes made the first systematic study of the political mechanism from the point of view of its authoritarian nature. That is, the first conceptual analysis of the nature of power, which is at the core of any political mechanism as such.

It is concluded that considering how the works of Thomas Hobbes and John Locke influenced the development of modern Western liberal political theory, the study of their political concepts helps in understanding the path taken by European legal thought, which is important for understanding modern political processes.

Key words: state, power, social agreement, social contract, state, property, Thomas Hobbes, John Locke.

Політичні теорії Томаса Гоббса і Джона Локка вчинили значний вплив на становлення та розвиток західно-європейської правової політичної думки, зокрема на розвиток ідеї соціально-правової держави.

Томас Гоббс (1588–1679) – англійський філософ, політолог і математик. Його філософію характеризують як матеріалістичну, номіналістичну і емпіричну. Своє політичне вчення Т. Гоббс виклав у трактаті «Левіафан» [1].

Томас Гоббс розробив теорію про державу, як штучне утворення, яке люди створюють для організації суспільного життя. Саме з політичної філософії Гоббса розпочинається притаманне модерній політичній філософії та філософії права глибинне зрушення в розумінні природи людини та її свободи. Запропонована Гоббсом політична антропологія виходить з тези про природну рівність людей, а також з прагнення обґрунтувати необхідність усвідомлення індивідом обмеження власного егоїзму та свободи заради колективної волі інших громадян [2]. Актуальним для сучасного вітчизняного простору видається розроблений Гоббсом принцип суспільної угоди як нового суспільного принципу регуляції людського буття, який став втіленням істотного переходу від теологічних до правових уявлень про людину, її свободу та справедливість.

Джон Локк (1632–1704) – британський філософ Нового часу. Його

філософію характеризують як емпіричну і сенсуалістичну. Його головною філософською працею була «Розвідка про людське розуміння», а політичною – «Два трактати про врядування» [3].

Джона Локка вважають одним із представників класичного європейського лібералізму. Філософська діяльність Джона Локка проходила в епоху Реставрації в Англії, в період другої буржуазної революції (1688) та після неї. Серед мислителів Нового часу Дж. Локк одним із перших розвинув теорію буржуазного конституційного ладу. У своїх творах філософ уперше сформулював державно-правовий ідеал буржуазного суспільства, а його вчення значною мірою вплинуло на формування юридичного знання і встановлення буржуазного конституційного правління в країнах не тільки

Європи, а й Америки. Його ідеї отримали відображення в Конституції США і деклараціях часів Французької революції. Зокрема, його концепція суспільного договору стала основою західно-європейської політичної філософії [4].

При цьому, варто відзначити, що політичні філософії Томаса Гоббса і Джона Локка добре дослідженні, тому загальний огляд їхнього доробку можна зна-

йти в багатьох наукових працях і підручниках як з історії філософії Нового Часу (В. І. Гусев, Е. Ю. Соловйов), так і з історії політології і права (В. С. Нерсисянц). Також написані докладні енциклопедичні статті, зокрема англomовні (Шарон Лойд, Сьюзан Свідхар, Алекс Такнес). Важливими є дослідження з історії філософії Бертрана Рассела і Джованні Реале та Даріо Антісері, які висвітлюють основні положення політичної філософії Томаса Гоббса і Джона Локка. Дослідники займалися порівняльним аналізом окремих аспектів політичних теорій Томаса Гоббса і Джона Локка (Е. Е. Шульц). Також є важливі дослідження розвитку понять і концепцій, які є центральними для теорій Гоббса і Локка. Зокрема, концепції «вічного миру» (В. І. Гусев) та поняття «справедливості» (Д. І. Кірюхін). Ця проблема є особливо актуальною для англomовного філософського середовища, з огляду на важливість концепції «суспільного договору» для західної ліберальної політичної думки. Тому багато фундаментальних робіт написано саме британськими і американськими дослідниками (П. Ласлет, Р. Полін, Дж. Данн, Л. Штраус, Г. Р. Борн, Т. Фаулер, С. Лампрехт та інші). Серед українських дослідників варто відзначити ґрунтовні праці В. І. Гусева, М. В. Грицишиної, З. М. Юдіна [5; 6; 7].

Зазвичай, Гоббса визначають як попередника Локка, який взяв багато філософських понять та глибше розвинув концепцію суспільного договору. Тому **метою даної** статті буде провести порівняльний аналіз політичної філософії Томаса Гоббса і Джона Локка, зокрема, виділити відмінні і схожі положення їхніх політичних теорій.

Обидва філософи виходять з природи людини, тому приділяють багато уваги її дослідженню. Їхнє розуміння людини має емпіричний характер. Обидва починають свою політичну теорію з опису природного стану. Причому розуміння як природи самої людини, так і того стану, який відповідає цій природі, як у Гоббса, так і у Локка суттєво відрізнялися від традиційних уявлень.

В античній і середньовічній політичній філософії було зовсім інше розуміння природного стану людини. На той час уважалося, що природним для людини є саме

суспільне життя, а сама людина розглядалася як «політична тварина». Полісна і общинна організації були звичним станом для давніх греків і середньовічних європейців. У Новому часі, навпаки, почали вважати, що природним для людини є бездержавний стан. Таким чином, утворюючи держави і переходячи в громадянський стан, люди вчиняють штучну дію [8].

Концепція походження держави Дж. Локка багато в чому подібна до концепції Т. Гоббса. Як і Гоббс, він розглядає утворення держави як результат суспільного договору, завдяки якому відбувається перехід від природного стану до громадянського. Але якщо Т. Гоббс фактично ототожнював державу й суспільство, Дж. Локк розрізняє їх. Суспільство у нього виникає раніше від держави. Крім того, на противагу Т. Гоббсу, Дж. Локк розглядає природний стан як такий, в якому панувала взаємна доброзичливість. За Локком, у цьому стані люди були вільними, незалежними та від народження рівними. Доводячи природну рівність людей, Локк спирається на своє розуміння душі як *tabula rasa*. Рівність для нього – це відсутність переваг, якихось визначених природою привілеїв. Таке розуміння природної рівності людей, звичайно, було спрямоване проти станового поділу у феодальному суспільстві [9].

За умов природного стану в житті людей панують природні закони, концентрованим виразом яких є так зване природне право. Головні, за Локком, права людської особистості є природженими, а саме, – свобода, право на власне життя й право власності. Власність, за Локком, виникає до створення держави й становить реалізацію природного права, результат природної життєдіяльності людини. Життя, за Локком, це діяльність, підпорядкована щастю й вигоді, які самою природою визначені цілями кожного індивіда. Всі люди мають рівне право на ініціативу, на вияв творчої енергії, спрямованої на досягнення цих цілей. Саме в такому сенсі філософ говорить про рівність людей у їхньому природному стані, маючи на увазі рівність можливостей і домагань. Проте така рівність не означає зрівнялівки. Люди наділені різними талантами, в них різні здібності, вони не однаково працьовиті,

звідси виникає відмінність у власності. Власність Дж. Локк розглядає як результат особистої праці людей [10].

Право на власність має взагалі фундаментальне значення для правової системи громадянського суспільства. Саме власники, на думку мислителя, становлять основу суспільного життя й держави і більше за інших вони зацікавлені в переході до громадянського стану. В них Дж. Локк убачав основу правопорядку, і тільки таких людей, вважав розумними громадянами.

Диференціація власності, що виникає через різні здібності й таланти, спричиняє розклад природного стану і викликає потребу в державній владі. Але держава, вважає Дж. Локк, повинна не обмежувати свободу та ініціативу людей, а гарантувати їх. Юридичні норми громадянського стану мають зберегти найкращі риси стану природного. Держава мусить гарантувати непорушні природні права людини: право на життя, свободу й власність. Ці права які люди визнають у природному стані, становлять, за Локком, конституційний базис правової держави. Потрійна правова формула (свобода, життя, власність) стала правовою основою держав, створених буржуазними революціями, хвиля яких прокотилася Європою. Саме вона була покладена в основу їх конституційного ладу й розглядалась ідеологами цих революцій як така, що відповідає природі людини і законам розуму. Одним із перших ідеологів буржуазного правопорядку якраз і був Дж. Локк [11].

І Томас Гоббс, і Джон Локк вважали, що метою держави є мирне співіснування людей. Вони дуже відрізнялися в розумінні методів досягнення цієї мети, однак можемо виділити спільні передумови, необхідні для обох цих філософських систем. Так, В. Гусев виділяє три загальні принципи, на яких будувалася філософія миру [4]. По-перше, це раціоналізм як віра у торжество людського розуму. По-друге, це концепція природного права, згідно з якою існує набір основних прав і законів, який можна відкрити за допомогою розуму. По-третє, це договірна теорія походження держави, яка говорить про те, що держава створюється шляхом укладання людьми уявного договору. Ці прин-

ципи актуальні для політичних систем як Гоббса, так і Локка.

Гоббс був одним із перших філософів, який почав розглядати проблему миру як політико-правову. Згодом його підхід підхопив Джон Локк. Тому не дивно, що їхні системи є подібними, оскільки, крім вищезгаданих принципів, Джон Локк також користується понятійним апаратом, запозиченим у Томаса Гоббса. Гоббса і Локка вважають першими політичними теоретиками, які висунули ідею суспільного договору. Це є центральним поняттям для їхніх політичних концепцій. Гоббс сприймав суспільну угоду як більш гіпотетичну ситуацію, а Локк як таку, що може існувати і існує реально.

Суспільна угода стала для Гоббса синонімом домовленості індивідів щодо стійкого державного порядку, спроможного врятувати людей від жахів «природного стану» з його «війною всіх проти всіх». Трагічна картина самотнього, бідного та короткочасного людського життя, властиве індивіду в його «первісному стані» почуття страху та взаємної небезпеки і породжує, на думку Гоббса, можливість угоди індивідів щодо припинення «війни всіх проти всіх» та досягнення громадянського миру [12].

Дж. Локк одним із перших розробив конституційний механізм, що заважає урядові виходити за межі своїх повноважень. Його найважливіші компоненти – принцип розподілу влади і законність. Щоб не допустити концентрації влади в руках керівництва, яке б таким чином отримало можливість обернути на свою користь створення законів і запровадження їх у життя, Локк пропонує не поєднувати законодавчу та виконавчу влади. Надалі ідея поділу влад як суттєвого елемента правової держави була розвинута французьким просвітником Монтеск'є, який виокремив ще й судову владу. Принцип розподілу влади – це один з найважливіших моментів вчення Дж. Локка, що справив значний вплив на подальшу політичну думку і практику, став одним з головних принципів буржуазної державності [11].

Джерелом державної влади Дж. Локк уважав народ, але на відміну від Т. Гоббса обстоював думку, що народ, створюючи державу, не втрачає свого суверенітету.

Найвищим сувереном, за Локком, є не правитель, не уряд, а нація. Народ, якщо правитель не виконує своїх зобов'язань, може скасувати свою угоду з ним. Законодавча влада, пише Дж. Локк, має бути верховна, проте народ може усунути її навіть насильницькими методами, якщо вона не відповідає своєму призначенню, тобто народ має право на революцію. Дж. Локк був прихильником конституційної монархії й виступав як ідеолог політичного компромісу між абсолютною монархією і республікою.

Поняття миру є вкрай важливим для Гоббса, а завданням його нової політичної науки якраз і було досягнення громадянського миру. Ідеї природного стану, природного закону і суспільної угоди запозичені Локком у Гоббса. Обидва філософи пов'язують війну з природним станом, а створення держави, тобто перехід до громадянського стану, вважають шляхом подолання війни і переходу до миру. І для Гоббса і для Локка війна є можливістю, яка притаманна природному стану. Хоча перший вважає мир чимось незвичним для природного стану, а другий – війну. Таким чином, для обох саме держава є засобом забезпечення миру [4].

Обидва дають раціональну концепцію держави, яка не заснована на божественному праві. Е. Соловйов характеризує концепцію Гоббса як «намагання на нерелігійній (світсько-раціоналістичній) основі побудувати апологію сильної, централізованої держави, яка забезпечуватиме громадянський мир» [13]. Потрібно відмітити, що раціональна політична теорія Локка дещо суперечить іншими філософським працям, у яких філософ обстоював принцип емпіризму.

Обидва філософа обґрунтовували право народу на повстання. Локк убачав можливість повернення людей, якщо їх не вдовольняє влада, до природного стану задля укладання нової угоди. Гоббс також виправдовував можливість революції, якщо сюзерен не виконує свій головний обов'язок – забезпечення миру в державі.

Дослідник Е. Шульц ставить Томаса Гоббса в один ряд з Аристотелем, Н. Макіавеллі і Ф. Беконом як теоретиків політичної теорії соціального протесту. Автор висловлює думку, що їхні напрацю-

вання настільки фундаментальні в цьому питанні, що подальші дослідження проблеми, по суті, є повторенням і розвитком їхніх ідей [14].

Як зазначає В. Гусєв, порівняно з Гоббсом, вагоміший внесок у розроблення теорії війни і миру робить саме Джон Локк [4, 15]. Як відмічали ми вище, англійський філософ багато запозичив у Томаса Гоббса. Він користується тими ж поняттями, зачіпає ті ж теми, але дає їм іншу інтерпретацію, саме ці особливості ми спробуємо детальніше розібрати нижче.

У своїх творах Локк іноді полемізує з Гоббсом і його послідовниками, що дає нам певне право розглядати філософів як опонентів. На думку Гоббса, природний стан – це стан війни всіх проти всіх. Держава обмежує свободу громадян для того, щоб забезпечити їхню безпеку. Навпаки, Локк вважає природний стан станом свободи. Держава і закон забезпечують реалізацію свободи. Зрозуміло, що в обох війна є негативним явищем. Але в Гоббса війна починається, коли люди хочуть розширити рамки своєї свободи, тобто через свавілля. А у Локка війна є протиприродним явищем, адже зазіхає на свободу і життя людей [9].

Як було сказано, Локк розходиться з Гоббсом у розумінні природного стану. Він не погоджується з концепцією «війни всіх проти всіх» і вважає, що природний стан характеризується максимальною свободою і рівністю. У цьому стані панують природні закони, які є обов'язковими для виконання.

«Концентрованим виразом цих законів є природне право (право на життя, власність і свободу). Свобода, однак, не означає сваволю, необмежену волю робити що завгодно, як це вважав Т. Гоббс – вона має обмежуватися тим, що людина не має права зазіхати як на власне життя, так і на життя інших людей» [5]

Видається, що Джон Локк розумів природний стан більш-менш буквально, тобто як стан, який реально може існувати і існує на даному етапі історичного розвитку людства. Для підтвердження цього, як було вказано вище, він наводить приклади первісних суспільств з творів мандрівників і стан лідерів держав, які між собою також перебувають в природному

стані, оскільки між ними немає політичної організації. Навпаки ж, Гоббс розумів природний стан як гіпотетичний, подібно до сучасного розуміння такого стану як розумового експерименту.

Джон Локк вказує на вигоди, які індивід отримує при переході в громадянський стан такі, як захист життя і майна. Гоббс же на перше місце ставить страх, який робить перехід до громадянського стану необхідністю. По суті, Джон Локк уважав мир необхідною умовою природного розуму, у той час як Гоббс, не бачив способу забезпечення миру в природному стані. Для Гоббса саме держава була засобом забезпечення панування розуму в суспільному житті. Різниця їхніх підходів полягає в тому, що Локк пропонував організацію між людьми, а Гоббс сподівався на організацію над людьми [7].

Локк висуває концепцію природних прав, а Гоббс заперечує їхнє існування. На думку Б. З. Цанави, центральне місце в концепції Гоббса займає поняття свободи, яке він розвивав під впливом подій громадянської війни в Англії XVII ст. Коріння Гоббсового розуміння слід шукати в італійському Ренесансі й ідейній рецепції Аристотеля. Джон Локк також був активним учасником в політичному житті своєї країни. Він був свідком подій Славної революції, а також членом партії вігів. Його «Два трактати про врядування» мали на меті виправдати право народу на парламент у політичній боротьбі з королем Яковом II [16].

Локк започаткував ліберальну філософію. Гоббс, можна сказати, був теоретиком тоталітаризму і поліцейської держави. Як було сказано, політична філософія Гоббса по духу підходила протекторату Олівера Кромвеля. «Основна відмінність полягає у тому, що Локк є прибічником ліберального індивідуалізму, а Гоббс виступає завзятим прихильником абсолютизму» [11].

Насправді, для Гоббса не є важливим, яка саме форма правління встановлена в державі, оскільки головним є, щоби влада була необмеженою.

Звичайно, таке легше реалізувати в особі монарха. Навпаки ж, для Локка є принциповим представницький устрій, оскільки він обмежує і контролює владу

монарха. Тому найкращою формою правління є парламентська республіка, в якій найменше можливостей одній особі зловживати владою.

Локк розробив власну концепцію розподілу влад, подібно до тричленного розподілу Монтеск'є. Якщо у Локка законодавча і виконавча влади мають бути розділені, щоби обмежити зловживання, то у Гоббса, навпаки, законодавча і виконавча влади об'єднанні, щоби забезпечити її абсолютність [12].

Г. Лампрехт вбачав відмінність між Гоббсом і Локком у розумінні стабільності політичної системи. Перший уважав, що стабільне правління досягається шляхом обмеження прав народу, а другий, навпаки, уважав, що стабільне правління досягається шляхом обмеження прав влади. На відміну від Гоббса Джон Локк бачив можливість забезпечення миру не тільки всередині держави, а також у міждержавних стосунках. Вони обидва підходили до питань міжнародної політики по аналогії з індивідами. Держави між собою, так би мовити, знаходяться в природному стані. Томас Гоббс не розробив це питання в своїй політичній теорії. Держави на його думку, між собою перебувають в стані війни всіх проти всіх, оскільки над ними немає вищого органу [8].

У Локка ж відкритий шлях забезпечення міжнародного миру через створення міжнародних організацій. Державам між собою потрібно укласти угоди, які приведуть до створення міждержавної політичної організації, подібно до того, як проблема миру вирішується між індивідами. В. Гусєв з цього приводу зазначає: «Ця думка вінчає розвиток теорії суспільного договору щодо міжнародних відносин у XVII ст. і відкриває перспективу для майбутньої ідеї миру» [4].

Так, Д. І. Кірюхін у своїй праці намагається показати, що протиставлення Локка і Гоббса як антагоністів є хибним, оскільки воно концентрується на окремих несуттєвих положеннях їхніх концепцій. Наприклад, однією з таких позицій є питання свободи. Роберт Філмер, з яким Локк полемізує в першому трактаті, уявляє свободу як свавілля робити все, що побажеш. І Локк, і Гоббс розуміють свободу як життя відповідно до законів розуму.

Так само, перевага, яку Гоббс надає абсолютній монархії, а Локк – представницькій демократії, є лише деталлю їхніх теорій, проводити розрізнення по якій є поверховим. Філософів у першу чергу цікавили проблема правової легітимації влади на протигагу пануючого погляду, що монарх має божественне право на владу [17].

Таким чином, політичні філософії Томаса Гоббса і Джона Локка мають більше подібного, ніж відмінного. Вони розвивали один і той самий напрямок політичної теорії. Тому доцільно говорити про відмінності між ними лише в розумінні окремих понять.

Так, і Томас Гоббс, і Джон Локк засновують свої політичні теорії на концепції «суспільного договору». Вони обидва розуміють суспільний договір як точку переходу від природного до громадянського стану. Відмінності між ними полягають лише у розумінні цих станів. Природний стан – це стан незахищеності і некерованості. Гоббс виділяє природні закони, а Локк природні права людини. Ці права сформульовані за допомогою розуму. При тому, Гоббс порівнює природний стан з війною, а Локк пов'язує його зі свободою. Дослідження природного стану обидва філософи почали з дослідження природи людини. На відміну від попередньої політичної філософії, Гоббс і Локк не вважали суспільство частиною природи людини. Локк уважає, на відміну від Гоббса, що правова система виникає до укладання суспільного договору, а не до нього. Тому в природному стані можливий нестабільний мир. Відмінність також полягає в розумінні мотивів підписання суспільного договору. За Гоббсом люди бояться за своє життя і майно, тому прагнуть захисту ціною відмови від природних прав. За Локком же люди вбачають зручність у перекладенні повноважень захисту миру на державу.

Громадянський стан – це стан панування закону. За Гоббсом перехід у природний стан проводиться шляхом передачі прав сюзерену, який виконує роль вищої інстанції в будь-яких державних справах. За Локком же люди зберігають свої права при переході в громадянський стан. Вони лише відмовляються від тих прав, які суперечать правам інших, хоча вони і так

доходять до цього за допомогою розуму, і для цього, за Локком, вказівка сюзерена не потрібна. Тобто, політична стабільність, за Гоббсом, досягається шляхом обмеження прав громадян, а, за Локком, шляхом обмеження прав влади.

У той же час і для Томаса Гоббса і для Джона Локка громадянський стан є станом розумної організації суспільного життя. Вони започаткували політичну теорію, яка ставить припису розуму на перше місце, що згодом було продовжено Кантом. Державна організація є способом реалізації людської свободи. Таким чином, державна організація є розумовою і штучною. Вона допомагає в організації суспільного життя за законами розуму. Для Гоббса в дослідженні держави найбільш важливим є аспект абсолютної державної влади. Тільки створення «смертного бога» може забезпечити слухняність громадян. Тому з Гоббсом пов'язують абсолютну монархію, де сюзерен має беззаперечне право визначати, що добре для суспільства. Локк у дослідженні держави особливо виділяв збереження природних прав людини, які він сформулював у «тріаді свободи». Державна влада не може обмежувати права громадян, тому він особливо опікувався питаннями розподілу влади і обмеженням влади однієї особи. Тому ідеальним державним ладом для нього є представницький.

Обидва філософи вбачали можливість повстання проти державної влади, якщо вона переставала виконувати свої обов'язки підтримання миру. Також проблематичним для Гоббса було питання міждержавного миру. Він цього питання докладно не торкався, але з його філософії випливає, що міждержавні відносини перебувають у природному стані, тобто стані війни всіх проти всіх. Локк же виділив можливість досягнення міжнародного миру шляхом укладання міжнародних договорів, які утворюють міжнародні політичні організації.

Відповідно до цих відмінностей, Томас Гоббс і Джон Локк отримали різну рецепцію в історії розвитку філософської думки. Гоббса навіть називають теоретиком поліцейської держави. Вибір ним для ілюстрації своєї політичної концепції образу Левіафана вплинув на сприйняття держави

як необхідного зла, на яке всім необхідно погодитися задля підтримання миру. Джона Локка вважають одним із засновників ліберальної політичної філософії. Для нього держава є корисним інстру-

ментом для організації суспільного життя. Його політичні ідеї знайшли відображення в деклараціях часів Французької революції і детально досліджуються американськими і британськими вченими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. К., 2000.
2. Усов Д. В. Філософія свободи Томаса Гоббса: засадничі складові та новітні контексти. *Філософський альманах*. 2021. Випуск 2(174). Том 1. С.81-94.
3. Локк Д. Два трактати про врядування . К.: Основи, 2001. 265 с.
4. Гусев В.І. Гносеологічні засади політичної теорії Джона Локка. *Наукові записки: філософія та релігієзнавство. Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. 2005. Т. 37.
5. Гусев В. І. Ліберальна філософія Джона Локка і американська революція . *Наукові записки: філософія та релігієзнавство. Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. 2004. С. 40–46.
6. Грицишина М. В. Ідеї моральних відносин в філософії Дж. Локка. *Гілея*. 2013. № 77. С. 203-206.
7. Юдін З. М. Злет ідеї суспільного договору (Т. Гоббс і Дж. Локк) та сучасний контрактівізм. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №2. С. 27–31.
8. Ковалев, А. В. (2018). Теория либерализма Дж. Локка в истории зарубежной политической мысли. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-liberalizma-dzh-lokka-v-istorii-zarubezhnoy-politicheskoy-mysli>
9. Якоб М.М. Т.Гоббс та Дж. Локк як фундатори принципів соціально -правової держави. *Вісник КНУ. Філософія. Політологія*. 2003. С. 94-97.
10. Коваленко О. В. Свобода людини: природний і державний аспекти (Т. Гоббс, Дж. Локк). *Держава і право*. 2012. №56. С. 101–103.
11. Коваленко А. Проблеми взаємодії виконавчої та законодавчої влади у політичному вченні Дж. Локка. *Нова політика*. 2000. №5. С. 27–31.
12. Коваленко А. Передчасно «Левіафан» списувати в брукх: політико-правова концепція походження і розвитку державної влади Т.Гоббса. *Віче*. 2002. №8. С. 64–68.
13. Соловьев Э. Ю. Политическая философия Томаса Гоббса. *Философия эпохи ранних буржуазных революций* . М.,1999. С. 223-240.
14. Шульц Э. Э. Политическая теория социального протеста от Аристотеля до Гоббса. 2014 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-teoriya-sotsialnogo-protesta-ot-aristotelya-do-gobbsa>
15. Гусев В. І. Ідея свободи у філософії Д. Локка. *Наукові записки: філософія та релігієзнавство. Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. 2001. Т. 19. С. 34–40.
16. Цанава Б. З. Эволюция концепции свободы в политической философии Томаса Гоббса. 2019. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-kontseptsii-svobody-v-politicheskoy-filosofii-tomasa-gobbsa>
17. Кирюхин Д. И. Понимание справедливости Джоном Локком. 2013. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponimanie-spravedlivosti-dzhonom-lokkom>

REFERENCES:

1. Hobbes, T. (2000). *Leviathan*. K., 2000 [in Ukrainian].
2. Usov, D. V. (2021). *Filosofiya svobody Tomasa Hobbsa: zasadnychi skladovi ta novitni konteksty* [The philosophy of freedom of Thomas Hobbes: basic components and new contexts]. *Filosofs'kyu al'manakh – Philosophical almanac*. Issue 2(174). Volume 1, 81-94 [in Ukrainian].
3. Locke, D. (2001). *Dva traktaty pro vryaduvannya* [Two treatises on governance]. Kyiv: Osnovy, 265 [in Ukrainian].

4. Gusev, V. I. (2005). Hnoseolohichni zasady politychnoyi teorii Dzhona Lokka. [Epistemological foundations of John Locke's political theory]. *Naukovi zapysky: filosofiya ta relihiyeznavstvo. Natsional'nyy universytet «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya» - Scientific notes: philosophy and religious studies. National University «Kyiv-Mohyla Academy»*. Vol. 37. [in Ukrainian].
5. Gusev, V. I. (2004). Liberal'na filosofiya Dzhona Lokka i amerykans'ka revolyutsiya [Liberal philosophy of John Locke and the American revolution]. *Naukovi zapysky: filosofiya ta relihiyeznavstvo. Natsional'nyy universytet «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya» - Scientific notes: philosophy and religious studies. National University «Kyiv-Mohyla Academy»*, 40–46. [in Ukrainian].
6. Hrytsyshina, M. V. (2013). Ideyi moral'nykh vidnosyn v filosofiyi Dzh. Lokka. [Ideas of moral relations in the philosophy of J. Locke]. *Hileya. – Gilead*, 77, 203-206. [in Ukrainian].
7. Yudin, Z. M. (2017). Zlet ideyi suspil'noho dohovoru (T. Hobbs i Dzh. Lokk) ta suchasnyy kontraktyvizm. [The rise of the idea of the social contract (T. Hobbes and J. Locke) and modern contractivism]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoi yurysprudentsiyi - Actual problems of domestic jurisprudence*, 2, 27–31. [in Ukrainian].
8. Kovalev, A. V. (2018). Teoriya liberalizma Dzh. Lokka v istorii zarubezhnoy politicheskoy mysli [The theory of liberalism by J. Locke in the history of foreign political thought]. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-liberalizma-dzh-lokka-v-istorii-zarubezhnoy-politicheskoy-mysli> [in Russian].
9. Yakob M.M. (2003). T.Hobbs ta Dzh. Lokk yak fundatory pryntsyviv sotsial'no -pravovoyi derzhavy. [T. Hobbes and J. Locke as founders of the principles of the social and legal state]. *Visnyk KNU. Filosofiya. Politolohiya - Bulletin of KNU. Philosophy. Politology*, 94-97. [in Ukrainian].
10. Kovalenko, A. (2012). Svoboda lyudyny: pryrodnyy i derzhavnyy aspekty (T. Hobbs, Dzh. Lokk). [Human freedom: natural and state aspects (T. Hobbes, J. Locke)]. *Derzhava i pravo - State and law*, 56, 101–103. [in Ukrainian].
11. Kovalenko, A. (2000). Problemy vzayemodiyi vykonavchoyi ta zakonodavchoyi vlady u politychnomu vchenni Dzh. Lokka. [Problems of the interaction of executive and legislative power in J. Locke's political theory]. *Nova polityka - New policy*, 5, 27–31. [in Ukrainian].
12. Kovalenko, A. (2002). Peredchasno «Leviathan» spysuvaty v brukht: polityko-pravova kontseptsiya pokhodzhennya i rozvytku derzhavnoyi vlady T.Hobbsa. [Prematurely scrapping «Leviathan»: the political and legal concept of the origin and development of state power by T. Hobbes]. *Viche*, 8, 64–68. [in Ukrainian].
13. Solovyov, E. Yu. (1999). Politicheskaya filosofiya Tomasa Gobbsa. [Political philosophy of Thomas Hobbes]. *Filosofiya epokhi rannikh burzhuaznykh revolyutsiy - Philosophy of the era of early bourgeois revolutions*. 223-240. [in Russian].
14. Schultz, E. E. (2014). Politicheskaya teoriya sotsial'nogo protesta ot Aristotelya do Gobbsa. [The Political Theory of Social Protest from Aristotle to Hobbes]. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskaya-teoriya-sotsialnogo-protesta-ot-aristotelya-do-gobbsa> [in Russian].
15. Gusev, V. I. (2001). Ideya svobody u filosofiyi D. Lokka. [The idea of freedom in the philosophy of D. Locke]. *Naukovi zapysky: filosofiya ta relihiyeznavstvo. Natsional'nyy universytet «Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya» - Scientific notes: philosophy and religious studies. National University «Kyiv-Mohyla Academy»*. Vol. 19, 34–40. [in Ukrainian].
16. Tsanova, B. Z. (2019). Evolyutsiya kontseptsii svobody v politicheskoy filosofii Tomasa Gobbsa. [The evolution of the concept of freedom in the political philosophy of Thomas Hobbes]. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/evolyutsiya-kontseptsii-svobody-v-politicheskoy-filosofii-tomasa-gobbsa> [in Russian].
17. Kiryukhin, D. I. (2013). Ponimaniye spravedlivosti Dzhonom Lokkom. [Understanding Justice by John Locke]. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponimaniye-spravedlivosti-dzhonom-lokkom> [in Russian].